

Нестерова І. А.,
*старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та міжнародного кримінального права
Ужгородського національного університету*

ПРИЧИНИ Й УМОВИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

THE CAUSES AND CONDITIONS OF CRIMES IN THE TOURIST BUSINESS SPHERE

У статті досліджено соціально-економічні, морально-психологічні, правові й організаційно-управлінські детермінанти злочинів, учинюваних у сфері туристичного бізнесу. Підкреслюється, що лише усунення негативного впливу проаналізованих чинників дасть змогу досягти вагомих результатів у справі запобігання злочинності в указаній сфері.

Ключові слова: злочинність, детермінація злочинності, причини й умови злочинності, туристичний бізнес.

В статье исследованы социально-экономические, морально-психологические, правовые и организационно-управленческие детерминанты преступлений, совершаемых в сфере туристического бизнеса. Подчеркивается, что только устранение негативного влияния проанализированных факторов позволит достичь весомых результатов в деле предупреждения преступности в указанной сфере.

Ключевые слова: преступность, детерминация преступности, причины и условия преступности, туристический бизнес.

The article is devoted to the socio-economic, moral, psychological, legal, organizational and managerial determinants of crimes in the business sphere. It is emphasized that only the removal of negative influence analyzed factors will allow to reach significant results in crime preventing in this sphere.

Key words: criminality, crime determination, crime causes and conditions, tourist sphere.

У кримінологічній науці визнається, що проблема причин та умов злочинності є ключовою серед інших досліджуваних кримінологами проблем, оскільки її належне вивчення є необхідною передумовою успішного запобігання злочинності [18, с. 3; 19, с. 4]. Серед учених, які досліджували відповідну проблему, варто згадати насамперед Ю.М. Антоняна, В.С. Батиргарєєву, А.М. Бойка, В.В. Голіну, Б.М. Головкіна, І.М. Даньшина, О.М. Джужу, А.І. Долгову, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.Г. Колба, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецову, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, В.М. Поповича, Є.Л. Стрельцова, В.І. Шакуна, Н.М. Ярмиш та ін. Разом із тим спеціальні дослідження, присвячені встановленню причин і умов злочинності у сфері туристичного бізнесу, в Україні не проводились. З огляду на це метою статті є дослідити причини та умови вчинення злочинів у вказаній сфері.

На нашу думку, потрібно виходити з того, що найближчою причиною злочинності є суспільно-психологічні фактори, тобто дефекти суспільної свідомості й моральності [9, с. 224; 19, с. 44]. Водночас зрозуміло, що дефекти суспільної свідомості не виникають самі по собі, а є наслідком тих суперечностей і негативних факторів (соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, правових тощо), які мають місце в суспільстві та державі.

Уважаємо, що детермінанти злочинів, учинюваних у сфері туристичного бізнесу, можна класифікувати на соціально-економічні, морально-психологічні, правові й організаційно-управлінські. Указані детермінанти в сукупності утворюють причиново-наслідковий комплекс указаних злочинів і слугують

передумовою для подальшого розроблення заходів, спрямованих на запобігання розглядуваним діям.

До соціально-економічних детермінант злочинності у сфері туристичного бізнесу, що, як нам видається, є визначальними, варто зарахувати такі: перманентну економічну кризу в Україні й пов'язане з нею збідніння значної частини населення, зростання тіньового сектора економіки, недоліки податкової політики тощо. До морально-психологічних детермінант, на нашу думку, потрібно зарахувати такі: деформацію суспільної моралі на різних рівнях, у різних сферах суспільного життя (насамперед професійно-моральну деформацію осіб, зайнятих у сфері туристичного бізнесу), користолюбство й культ грошей у суспільстві тощо. Правовими детермінантами розглядуваних злочинів є недосконалість і нестабільність нормативно-правової бази, що регулює сферу туризму, а також недоліки кримінального законодавства, спрямованого на протидію вчинюваним у вказаній сфері злочинам. До організаційно-управлінських детермінант зараховуємо недосконалу організацію управління сферою туризму (нестабільність діяльності відомств, на які покладено відповідні функції, непрозорість кадрової політики в указаній сфері, корумпованість чиновників) і недоліки в діяльності правоохоронних органів (корумпованість, низький рівень професіоналізму тощо).

Новітня історія нашої країни переконаливо засвідчує, що суперечності й недоліки економіки формують у громадян корисливу протиправну мотивацію [5, с. 157–158, 164; 17, с. 229; 22, с. 213, 241]. Псевдоринкові відносини, що склалися в Україні, невирішені проблеми у сфері податкової, монетарної та кредитно-фінансової політики призвели до зниження

привабливості ведення бізнесу в сегменті легальної економіки, зростання корумпованих зв'язків підприємців і чиновників усіх рівнів, зниження рівня правової культури тощо [5, с. 155–168; 22, с. 226–241]. У результаті окреслених економічних проблем значна частина економіки перейшла в тінь. Оцінити справжні масштаби тіньової економіки нині доволі складно (відповідні оцінки коливаються в межах від 40 до 80% ВВП залежно від методу оцінювання [26, с. 377]). В.М. Попович підкреслює, що в Україні тіньова економіка щодо обсягів ВВП набула глобальних розмірів і зрівнялася з легальним економічним капіталооборотом [22, с. 10, 486], а також наголошує, що розміри тіньової економіки загрожують економічній безпеці держави [22, с. 233]. Поза сумнівом, у тіньовому секторі реалізувалась і та частина економіки, що стосується сфери надання туристичних послуг.

Пов'язане з перманентною економічною кризою зубожіння переважної частини населення України призвело до того, що туризм, а тим більше закордонний, став доступний небагатьом. Для більшості ж ідеться про фізіологічне виживання, оскільки рівень їхніх доходів дає змогу задовольняти лише найелементарніші потреби. Навіть ті, які раніше щороку подорожували, останніми роками змушені були відмовитись від закордонного відпочинку з огляду на катастрофічну девальвацію гривні. Ще частина вимушена була обрати для відпочинку більш бюджетні варіанти. Зрозуміло, що зубожіння населення потягнуло за собою його масову віктимізацію; сказане є актуальним і стосовно розглядуваних нами злочинів, передовсім шахрайства й торгівлі людьми. Аналіз наявної емпіричної бази та спеціальної літератури [7, с. 20; 10, с. 183; 20, с. 36, 38, 42–43, 49; 21, с. 37, 42; 24, с. 288] засвідчує, що ключовою причиною, яка штовхає жінок на пошук роботи за кордоном, де, зрештою, вони стають жертвами сексуальної експлуатації, є безробіття на батьківщині й пов'язана з ним бідність. Варто також підкреслити, що навіть наявність роботи в Україні не гарантує найманому працівникові хоча б мінімальний достаток. Тому варто погодитись із М.Г. Вербенським [7, с. 21] і В.І. Шакуном [26, с. 387], які відзначають, що якщо раніше головним фактором бідності було безробіття, то сьогодні йдеться про низьку оплату праці навіть за висококваліфіковану роботу.

Споживачі туристичних послуг намагаються всіляко економити гроші, віднаходити якомога дешевші пропозиції відпочинку; тим самим їм потенційно легше стати жертвою шахраїв. Оскільки відпочинок за кордоном, а саме він найчастіше є предметом договору про надання послуг з його організації, у будь-якому якому разі є недешевим задоволенням, то потерпілими від відповідних шахрайських дій є люди середнього та високого достатку. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив, що суми коштів, якими в результаті однієї оборудки неправдоно заволодівали шахраї, варіювалися від 400 до 12 500 (за тур для кількох осіб) доларів США. При цьому абсолютно очевидно, що пояснювати віктим-

ність жертв туристичних шахраїв лише їхнім бажанням зекономити було б неправильно. Доводиться констатувати, що дуже поширеним явищем є надто велика довірливість клієнтів туристичних фірм, їх безпечність, віра в «щасливий випадок» тощо. Ми переконані, що вже сам по собі факт звернення до туристичного агентства для організації подорожі на підсвідомому рівні налаштовує особу до того, щоб не надто вникати в тонкощі його роботи. Мовляв, якщо я плачу за туристичні послуги немалі гроші, то й перейматися зайвими проблемами не повинен. Не варто також забувати про те, що мова йде про відпочинок, а це вже змушує туристів розслабитись, думати лише про його яскраві сторони, не звертати увагу на дрібні, здавалось би, деталі, у результаті ігнорування яких вони і стають жертвами шахрайств. Ще більше розслабляє й змушує «відключити» мозок інтер'єр офісу турагентства: глянцеві журнали на столах, яскраві фотографії та різноманітні дипломи і грамоти на стінах, привітний персонал тощо. Усі ці «прийоми» використовуються шахраями.

Трапляється, що представники туристичних агенцій «заманюють» клієнтів цінами, нібито значно дешевшими від конкурентів, тільки для того, щоб шляхом різного роду оборудок заволодіти їхніми коштами. Так, Шевченківський районний суд м. Києва за вчинення злочину (далі – КК) України, засудив менеджера ТОВ «УТА», який, представившись клієнтам, котрі бажали оформити тур до Домініканської Республіки, директором цього товариства, знаючи про те, що жоден із туроператорів, із яким у товариства підписані договори, не пропонує подібних турів, повідомив їм неправдиву інформацію про можливість надання таких послуг турагенцією, де він працює, уклав договір про надання відповідних туристичних послуг, за що отримав понад 100 000 гривень, які надалі привласнив, а взяті на себе зобов'язання не виконав. Під час досудового розслідування було встановлено, що туристи, які стали жертвою цієї афери, у Домініканській Республіці раніше відпочивали неодноразово, але до того замовляли тур в інших турагенціях. Потерпілі підкреслювали, що велику роль у виборі саме цього туристичного агентства для організації відпочинку в Домінікані відіграло те, що менеджер ТОВ «УТА» запропонував ціну на туристичну подорож дешевшу, ніж в інших агентствах, що пояснив наявністю в нього особистого партнера [2]. Намагався зекономити на подорожі також явно не бідний клієнт шахрайки, що видавала себе за «гуру туристичного бізнесу», якій для оформлення туристичної путівки на Мальдівські острови передав 3 300 доларів США. Чоловіка не збентежило навіть те, що гроші представниця турфірми взяла в нього не в приміщенні офісу, якого просто не існувало, а біля житлового будинку на одній із вулиць Запоріжжя [1]. Отже, жертвами туристичних шахраїв стають не лише особи, що тривалий час економлять для омріяного відпочинку в порівняно недорогих курортах Єгипту чи Туреччини, на їхній «гачок» потрапляють також заможні люди, що

надають перевагу найдорожчим курортам світу. Однак причина, у результаті якої вони втрачають свої кошти, однакова: надто велика довірливість, безпечність і необачність.

Однією з детермінант, що впливає на формування особи злочинця, є серйозне зниження рівня моральності й духовності в нашому суспільстві. Значна частина населення України втратила суспільно корисні орієнтири та прагне насамперед матеріального збагачення. У цьому контексті В.І. Шакун слушно відзначає, що «зміна політичного та соціально-економічного устрою в Україні сприяла певному зсуву у свідомості її громадян, коли визначальним стала наявність грошей, поступившись іншим цінностям, перш за все моральним, з якими народилось і виросло не одне покоління українців» [26, с. 376]. У результаті звичним явищем сьогодення стала нестримна жага до збагачення й отримання якомога більших прибутків із якомога меншою віддачею, витратами, навіть якщо йдеться про обман свого ближнього. Поза сумнівом, має рацію Б.М. Головкін, який зазначає, що свідомість людей, які мають стабільні легальні джерела доходів, не менше підвладна спокусі збагачення, примноження багатства, ніж свідомість звичайних люмпенів і декласованих елементів [9, с. 249]. Сучасні реалії такі, що для формування відповідної свідомості в суспільстві існує сприятливе підґрунтя, яке, на нашу думку, багато в чому закладене державою. Звідси – девальвація фундаментальних цінностей, зниження моралі, прогресуюча бездуховність, поширення різних соціальних патологій. У зв'язку з цим фундатор «натуралістичної» кримінології О.М. Костенко підкреслює, що наявна в Україні злочинність, зокрема корупція та псевдопідприємництво, – це симптом поширеності в нашому суспільстві феномена соціопатизації особистості (в основі соціопатичної особистості, уважає вчений, лежить неузгодженість волі та свідомості людини з природними законами соціального життя [16, с. 149]), що, на його думку, з якою варто погодитись, є основною перешкодою на шляху до національного відродження України [15, с. 43].

Утрата значною частиною населення морально-етичних орієнтирів, підміна їх нестримним прагненням до наживи є важливим чинником злочинності й у розглядуваній сфері. При цьому одним відсутність указаних орієнтирів дає змогу збагачуватися злочинним шляхом, інші ж, як справедливо зазначають О.В. Наден [20, с. 39] і А.М. Орлеан [21, с. 35], без наявності твердих моральних принципів ладні заробляти будь-яким способом, хоча б і проституцією, становлячи тим самим ті резерви «живого товару», з яких торговці людьми вибирають своїх жертв.

Важливе значення в детермінації злочинності в розглядуваній сфері мають правові детермінанти, тому вважаємо за потрібне детально зупинитися на їх аналізі. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про туризм» ще 15 вересня 1995 р. Однак після ухвалення цей Закон жорстко критикувався спеціалістами з огляду на декларативність і через наявність у його положеннях очевидних недоліків. Так,

наприклад, не було законодавчо визначено різницю між туроператорською й турагентською діяльністю. Оскільки й туроператор, і турагент є посередниками між туристом і тим, хто безпосередньо надає послуги, було невідомо, хто ж у кінцевому підсумку повинен відповідати перед туристом. Водночас їхня відповідальність є різною: туроператор – це юридична особа, яка формує туристичний продукт, комплектує та реалізовує його, тоді як турагент усього лиш продає створений туроператором продукт. Тривалий час мала місце ситуація, коли всі зареєстровані в Україні туристичні підприємства могли здійснювати одночасно й туроператорську діяльність. Поширеним явищем на той час було відкриття туристичних підприємств на підприємствах, які організацією відпочинку спеціально не займалися; практикувалося це тому, що суб'єкт господарювання, отримавши від туриста кошти, міг використовувати ці гроші не лише для надання туристичних послуг, а й укласти їх у розвиток зовсім іншого бізнесу. Нерідко це закінчувалося тим, що ошуканий турист залишався ні з чим [3; 6]. Крім того, якщо в першому варіанті Законопроекту був окремий розділ про гарантійний фонд, який створюється при центральному органі виконавчої влади в галузі туризму з метою захисту майнових інтересів туристів, то в другому Законопроекті, який, зрештою, став законом, розділ про гарантійний фонд було повністю вилучено, а натомість з'явилася стаття, у якій вказувалося, що «порядок і механізм фінансових гарантій для суб'єктів туристичної діяльності встановлюється Кабінетом Міністрів України» [3]. Фактично ж суб'єкти туристичної діяльності, виступаючи посередниками, брали на себе ризики з обслуговування туристів за їхні ж (туристів) гроші [6]. З огляду на ці та інші причини експерти стверджували, що вітчизняне «туристичне законодавство настільки недосконале, що не сприймається міжнародним співтовариством» [3]. Зрештою, 18 листопада 2003 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» [12], яким закон 1995 р. було викладено в новій редакції. Порівняно із законом 1995 р. цей закон є набагато прогресивнішим, по суті, указаний акт, що з певними змінами діє й досі, установив нові правила надання послуг у сфері туризму [6]. У новому Законі з'явився поділ суб'єктів туристичної діяльності на туроператорів і турагентів (ст. 5). Лише туроператор отримав право розробляти тури, укласти договори із закордонними партнерами та пропонувати туристичний продукт на ринку, а турагентства стали просто посередниками між туристами й туроператорами. При цьому в ст. 5 цього Закону вказано, що туроператорська діяльність є виключною, тобто в установчих документах туристичного оператора повинен бути передбачений лише цей вид підприємницької діяльності. Це обмеження є дуже важливим, оскільки не дозволяє використовувати гроші туристів з іншою метою, як наслідок, обмежує можливість учинення їхніми представниками шахрайських дій. Законом також було запроваджено фінансове забезпечення відповідальності туроператора й турагента,

мінімальний розмір якого для туроператора має становити суму, еквівалентну не менше ніж 20 000 євро, для туроператора, який надає послуги виключно з внутрішнього та в'їзного туризму, – не менше ніж 10 000 євро, а для турагента – не менше ніж 2 000 євро.

Закон 2003 р. спершу передбачав, що ліцензуванню підлягають як туроператорська, так і турагентська діяльність. Однак 19 жовтня 2010 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності», яким ліцензування турагентської діяльності скасовано [11]. Пункт 19 ч. 1 ст. 7 прийнятого 02 березня 2015 р. Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» передбачає, що ліцензуванню підлягає лише туроператорська діяльність [13]. Отже, для зайняття турагентською діяльністю потрібно лише надати підтвердження фінансового забезпечення своєї відповідальності (гарантію банку або іншої кредитної установи) перед туристом. При цьому, погодьмося, мінімальний розмір указанного фінансового забезпечення (2 000 євро), тим паче з урахуванням вартості закордонного відпочинку, є невеликим. Водночас варто мати на увазі, що, як показало наше дослідження, більшість проблем, із якими зіштовхуються туристи, пов'язані з діяльністю саме туристичних агентств, а не туроператорів.

Отже, є всі підстави стверджувати, що правовими детермінантами злочинності у сфері туристичного бізнесу є недосконалість законодавства, яке передбачає базові засади здійснення туристичної діяльності, а також його нестабільність.

Характеризуючи організаційно-управлінські детермінанти злочинів, учинюваних у сфері туристичного бізнесу, варто відзначити, що за роки незалежності в Україні спостерігається постійна реорганізація відомств, на які покладено функції управління сферою туризму. За період з 1991 по 2011 рр. вітчизняна туристична галузь зазнала вісім основних змін органів, відповідальних за її розвиток, від відсутності центрального органу виконавчої влади у сфері туризму до входження туристичної галузі до складу Міністерства культури і туризму [8]. Із квітня 2011 р. по січень 2015 р. центральним органом виконавчої влади у сфері туризму було Державне агентство України з туризму та курортів, що підпорядковувалось Міністерству інфраструктури України. Після ліквідації агентства його функції покладено на Міністерство економічного розвитку і торгівлі [23], крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів, за що відповідає новостворена Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Передання Міністерству економічного розвитку і торгівлі України повноважень у сфері туризму вже обґрунтовано критикувалося юристами. Указувалося, зокрема, що «передані Мінекономрозвитку повноваження не відповідають завданням та функціям, якими воно наділене, що може у майбутньому спричинити їх дублювання з повноваженнями Міністерства інфраструктури України, як наслідок діяльність

у сфері туризму буде підпадати під регулювання та контроль двох органів. Більше того, не може вважатись ефективною ліквідація профільного агентства, оскільки Мінекономрозвитку є багатогалузевим міністерством і реалізація повноважень в окремій сфері потребуватиме створення окремих органів» [4].

Як бачимо, нестабільність стосується не лише законодавства, що регулює сферу туризму, а й діяльності відомств, на які покладено функції управління розглядуваною галуззю. Зрозуміло, що такий стан речей негативно позначається на реалізації державної політики у сфері туризму, не сприяє її прозорості й ефективності.

Одним із чинників, що сприяють учиненню нових злочинів у сфері туристичного бізнесу, є безкарність винних осіб. Основна причина їх безкарності, як правило, полягає не в бездіяльності правоохоронних органів. Під час вивчення емпіричної бази ми неодноразово мали справу з фактами, коли представник туристичного агентства одного за одним ошукував численних клієнтів, однак ті, як це не дивно, не поспішали повідомляти компетентні органи про вчинений щодо них злочин.

Не зайве також відзначити, що розслідування окремих злочинів, учинюваних у розглядуваній сфері, здійснювати дуже складно, воно може затягнутись на тривалий час. Сказане стосується насамперед розслідування торгівлі людьми, учиненої за участі закордонних співучасників [14, с. 78–80; 20, с. 41; 21, с. 43]. Серед основних труднощів – відсутність міждержавних угод про співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми між Україною й державами Близького Сходу, Латинської Америки тощо, а також дороговизна поїздок за кордон для проведення там слідчих дій [14, с. 79]. Вивчення нами наявної емпіричної бази підтверджує це: іноді слідство не може навіть установити імена сутенерів та інших причетних осіб з боку сторони, що приймає «живий товар». Це призводить до того, що закордонні співучасники торгівлі людьми уникають притягнення до кримінальної відповідальності. Через деякий час безкарні ділки підшуковують в Україні нових партнерів для ведення незаконного бізнесу.

На практиці нерідко складно довести, що в конкретному випадку має місце кримінально каране шахрайство в розглядуваній сфері, а не невиконання чи неналежне виконання зобов'язання, що тягне за собою цивільно-правову відповідальність. Аналіз судової практики засвідчує, що винні часто посиляються на наявні договірні відносини й на те, що умісли на заволодіння чужими грошима чи майном вони не мали, а умови договору не змогли виконати з огляду на певні причини. Так, директор київського ПП «Туристична агенція «Фортуна» в судовому засіданні заперечив свою вину в учиненні шахрайських дій і службового підроблення та заявив, що відкрите щодо нього кримінальне провадження підлягає закриттю, оскільки «його відносини з клієнтами носять цивільно-правовий характер і він ніколи не відмовлявся від зобов'язань перед клієнтами фірми та готовий їх виконувати» [25].

Комплекс факторів, які зумовлюють існування злочинності у сфері туристичного бізнесу, зрозуміло, не вичерпується розглянутими вище чинниками. Ми охарактеризували насамперед ті з них, які, на нашу думку,

мають найбільше значення. Уважаємо, що лише усунення негативного впливу проаналізованих вище чинників дасть змогу досягти вагомих результатів у справі запобігання злочинності в розглядуваній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Ленінського районного суду м. Запоріжжя за 2011 р. Кримінальна справа № 1-370/11.
2. Архів Шевченківського районного суду м. Києва за 2012 р. Кримінальна справа № 1-104/11.
3. Бажал І. Туризм у законі / І. Бажал // Дзеркало тижня. – 20 грудня 2002 р. – № 49.
4. Безнощенко К. Ліквідація Державного агентства України з туризму та курортів. Теоретична та практична доцільність / К. Безнощенко // Взгляд юриста. Юридический блог компании Jurimex [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurblog.com.ua/2014/10/likvidatsiya-derzhavnogo-agentstva-ukrayini-z-turizmu-ta-kurortiv-teoretichna-ta-praktichna-dotsilnist/>.
5. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : [монографія] / А.М. Бойко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 380 с.
6. Бондаренко В. Туризм узля на гарантію / В. Бондаренко // Дзеркало тижня. – 28 листопада 2003 р. – № 46.
7. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.Г. Вербенський. – Дніпропетровськ, 2010. – 40 с.
8. Герасименко В. Ліцензування туристичної діяльності в Україні у контексті міжнародного досвіду / В. Герасименко, С. Галасюк // Журнал європейської економіки. – 2011. – Том 10. – № 4. – С. 405–417. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/310>.
9. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : [монографія] / Б.М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
10. Денисова Т.А. Торговля женщинами и детьми с целью их сексуальной эксплуатации: исследования в Украине / Т.А. Денисова // Злочини проти особистої волі людини : збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19–20 вересня 2000 р.) / під ред. В.В. Сташиса. – Х. : Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. – С. 179–184.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності : Закон України від 19 жовтня 2010 р. № 2608-VI // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2608-17>.
12. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1282-IV // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.
13. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 березня 2015 р. № 222-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.
14. Корж В. Окремі проблеми розслідування злочинів про торгівлю жінками, вчинених організованими транснаціональними групами / В. Корж // Право України. – 2001. – № 4. – С. 78–80.
15. Костенко А.Н. Социопатизация личности – главная угроза для национальной безопасности / А.Н. Костенко // Шлях до кримінології. Пам'яті Анатолія Петровича Закалюка : збірник матеріалів. – К. ; Запоріжжя : КПУ, 2010. – С. 37–43.
16. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу : [монографія] / О.М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
17. Кримінологія : [підручник] / [В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.] ; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. – Х. : Право, 2014. – 440 с.
18. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) : [монографія] / В.Н. Кудрявцев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 176 с.
19. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н.Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208 с.
20. Наден О.В. Торговля жінками як кримінально-правова та соціальна проблема сучасності : [монографія] / О.В. Наден. – К. : Атіка, 2004. – 288 с.
21. Орлеан А.М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : [монографія] / А.М. Орлеан. – Х. : СІМ, 2005. – 180 с.
22. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : [монографія] / В.М. Попович. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 524 с.
23. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>.
24. Скулиш Є. Структурні компоненти формування теоретичних основ протидії торгівлі людьми в Україні / Є. Скулиш // Право України. – 2010. – № 4. – С. 283–291.
25. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 20 лютого 2012 р. (справа № 1-3/11) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23776621>.
26. Шакун В.І. Суспільство і злочинність / В.І. Шакун. – К. : Атіка, 2003. – 784 с.